

jednoduché, krátké stupnici respondentovu schopnost komunikovat v angličtině a posouzení etnického charakteru bezprostředního okolí respondentova domu nebo bytu.

Je samozřejmé, že záznamový arch musí poskytnout příslušné rubriky pro záznam takových informací, opět pokud možno ve velice jednoduché standardizované formě.

7.5. Když se sociolog nevtírá

Přirozeně zde budeme mluvit - a opět jenom velmi stručně - o neobtrusivních metodách, o pozorování a o studiu dokumentů.

Standardizované pozorování

Akt pozorování - alespoň potenciálně - neinterferuje se studovaným systémem. To ovšem platí jen tehdy, když pozorované osoby nevědí, že jsou sledovány. Známe různé techniky jak můžeme pozorovatele skrýt, od skryté kamery, přes jednostranně průhledné zrcadlo až po sociální ukrytí pozorovatele. Pokud tyto techniky fungují, největším problémem je etičnost takové akce. Ale o tom budeme hovořit ve zvláštní kapitole. Zde jenom připomeňme, že neobratně použitých technických pomůcek, jako zrcadel, nebo skryté kamery, i když nevede nutně k fyzickému ataku na pozorovatele (ale i to se stává), vyvolá takové zkreslení, že zcela otevřené pozorování by bylo lepší. (O zkreslení vyvolaném tím, že zkoumané osoby vědí, že jsou pozorovány, jsme již hovořili.) Pravděpodobně nejspolehlivější je sociální ukrytí tazatele. Pozorujeme-li, jak se třeba chovají lidé ve frontě v samoobsluze, na přednášce, v tramvaji, na fotbalu, není obvykle obtížné, aby pozorovatel přijal roli zákazníka, posluchače, sportovního fanfy atd. Je to jedna z forem zúčastněného pozorování, o kterém budeme mluvit daleko podrobněji v souvislosti s technikami kvalitativního výzkumu.

Máme-li použít výsledků pozorování v kvantitativním výzkumu, standardizace pozorování je nezbytná. Bez ní bychom nemohli zaručit srovnatelnost dat od různých pozorovatelů. Řekněme, že bychom chtěli testovat hypotézu, že studenti, kteří sedí ve velkých univerzitních aulách v zadních řadách sedadel, sledují přednášky s menší pozorností než studenti, kteří sedávají vpředu. Navrhovaný postup by byl použitelný jen ve velké třídě a na začátku školního roku, když se posluchači ještě neznají. Mladí pozorovatelé by se pak nelišili od ostatních studentů. Každý pozorovatel by měl přidělenou skupinu sedadel a zaznamenávat

by chování studentů, kteří by seděli na těchto místech. Záznamový arch by obsahoval plán sedadel, který byl pozorovateli přidělen, a chování studentů by bylo zaznamenáváno v předurčených časových intervalech, řekněme každých deset minut. Pro každou z těchto period by pozorovatelé obdrželi zvláštní formulář. Chování studentů v každé periodě pozorování by bylo kódováno do připravených kategorií, které by mohly vypadat asi takto:

- (1) Sleduje přednášejícího, dělá si poznámky
- (2) Občas sleduje přednášejícího, poznámky dělá jen sporadicky.
- (3) Občas si dělá poznámky, ale také se baví se sousedem, nebo si čte.
- (4) Je pasivní.
- (5) Dívá se, usnul.
- (6) Odešel.

Takovéhle uspořádání výzkumu zní docela pěkně a snad i elegantně. Ale pozor, mohou zde být různé, obratně zamaskované pasti. Tak se proto podívejme na pohádku číslo 18.

Pohádka pro odrostlejší děti 18.

O schůzích a křížovkách

To bylo ještě v době, kdy umění jak přežít nekončící schůze a zůstat duševně zdravý, patřilo k základním životním nutnostem. Zkoušeli jsme všechno. Až jednoho dne přišel náš přítel Mýša Pergler s nápadem vpravdě geniálním: "Křížovky!" Ne tedy je luštit, to je příliš viditelné, ale vytvářet je. Po prvních několika slovech to není tak snadné. Musíte se zamyslet, tak se třeba zamyšleně podíváte na přednášejícího. Pak vás něco napadne, napíšete další slovo a legendu, lektor je potěšen posluchačem, který je pozorný a dokonce si dělá poznámky a ty dvě, tři hodiny schůze utečou přece jenom snesitelněji.

Asi tři dny po tomhle vynálezu jsem jel přednášet do Košic. Na jakési divné, nudné téma. V poslední řadě seděl mladý muž. Velice pozorný, dělal si poznámky, když nepsal, sledoval mě zamyšlenýma očima. To bylo přece jen trochu mnoho. Protože se při přednáškách rád procházím mezi lavicemi, zamířil jsem při nejbližší příležitosti do severozápadního rohu místnosti, kde seděl ten pozorný mladý muž. Samozřejmě tvořil křížovku, docela velkou a složitou. Tak jsem mu o přestávce pogratuloval, jak tvořivě využívá čas. Po lehkém začervenaní odmítl skromně moji chválu: "Ale to dělají v Praze už dlouho..."

Poučení:

Za prvé, zkušenosti se diseminují v naší vlasti zatraceně rychle, zejména, jde-li o něco, co není tak docela košer. A za druhé, interpretace chování může být někdy velice mylná.

Zatímco pozorování neruší studovaný proces, a v tom je jeho veliká síla, je spolehlivým nástrojem jen pro zkoumání takových jevů, které můžeme přímo vnímat. Spoj mezi pozorností a chováním, jako jejím ukazatelem nemusí být vůbec jednoduchý. Zatímco záznam chování

může být poměrně přesný, jeho interpretace v termínech pozornosti může být neplatná. Co když ten student, jehož chování jsme zakódovali do jedné z nejnižších kategorií pozornosti je tak zaujatý, že zavřel oči, aby se mohl lépe soustředit? Je-li však chování přímo tím, co chceme studovat, pozorování je jedinečným nástrojem, a řada typů chování je sociologicky relevantní. Tohle jsou jenom náhodně vybrané příklady: respektování dopravních pravidel za různých okolností, chování ve frontě, stereotypy chování v restauraci a mnoho jiných. Pozorování je nástrojem používaným velice rutinně v experimentu, více v sociální psychologii a psychologii, než v sociologii. Hmotné artefakty jsou nesporně sociálními fakty a pozorování je zde takřka jediným použitelným nástrojem. Už jsme se zmínili, že téměř vždy požadujeme od tazatelů, aby doplnili rozhovor záznamem určitých pozorování. Lidské výtvořiny jsou často jediným zdrojem sociální informace o minulosti. Archeolog je náš blízký bratranec. Ale zde se už dostáváme k druhé významné skupině neobtrusivních technik.

Studium dokumentů

Jak jsme si již řekli, za dokument tu považujeme jakýkoliv hmotný záznam lidské činnosti, který nevznikl za účelem našeho výzkumu. Tak za dokumenty bychom mohli považovat třeba

- úřední statistiky,
- daňové záznamy,
- nápisy na stěnách veřejných záchodků,
- míra opotřebení koberce v muzeích a galeriích,
- záznamy snů,
- osobní deníky,
- obsah nádob na smetí,
- romány,
- telefonní účty,
- plakáty a letáky,
- novinové články a stovky jiných...

Dr. Watson:

Tak teď opravdu doufám, že je to jenom hloupý vtíp. Copak se může vědecká analýza spolehnout na něco tak fiktivního, jako jsou romány? A noviny říkají pravdu jenom příležitostně. Já jsem v podstatě čestný člověk, ale přece i v mých dopisech je hodně sladkých lží, a když jsem si psal deník, tak to byla Wahrheit und Dichtung...

Tak tentokrát bude mít odpověď našemu příteli poněkud dialektický charakter. Ve všem, o čem se Watson zmínil, má pravdu. Ale i zkrácené dokumenty nám mohou poskytnout velice

cennou informaci. Někdy jsme schopni odhadnout směr zkrácení, jindy je to právě zkrácení, které je předmětem našeho výzkumného zájmu.

Klasický příklad není z oblasti sociologie, ale z romantického světa výzvědné služby. Za druhé světové války britská zpravodajská služba získávala nejspolehlivější informace o stavu morálky německého obyvatelstva ne od agentů, ale analýzou notoricky zkrácené nacistické propagandy. Znalost získaná systematickou analýzou zkrácení umožnila předpovědět na základě rozboru projevů vedoucích nacistických funkcionářů, že Hitlerovy tajné zbraně nejsou pouhou propagandou, odhadnout čas, kdy budou asi použity, a dokonce odhadnout i typ těchto zbraní. O britské vědecké zpravodajské službě existuje znamenitá kniha jednoho z jejích tvůrců, R.V. Jonese, *The Wizard War: British Scientific Intelligence 1939-1945* (1978). Je to kniha, kterou budete číst se zatajeným dechem a pro nás je to geniální úvod do analytického myšlení právě toho typu, jaké potřebuje sociolog.

Jedna z nejdůležitějších studií klasické sociologie o sociálních změnách vyvolaných emigrací je velice rozsáhlá (čtyřsvazková) studie Williama I. Thomase a Floriana Znanieckého *Polish Peasant in Europe and America*, první svazek publikován v New Yorku 1917. Tato studie je založena výhradně na analýze soukromých dopisů, které si vyměňovali vystěhovalci z polských vesnic do USA se svými příbuznými ve staré vlasti.

O hmotných stopách chování jsme se již zmínili. Ale opotřebený koberec je jen jeden příklad z mnohem širšího spektra. Popularita lokálních FM radiových stanic v Chicagu byla studována za pomoci autodílen a "service stations". Ty zaznamenávaly nastavení stupnice na přijímačích vozů zákazníků. Za rok byla získána - velice levně - informace o více než 50.000 vozech. Popularita knih v knihovnách, zejména referenčních materiálů, které se nepůjčují, může být odhadnuta stupněm opotřebených jednotlivých svazků. Popularita inserce byla dokonce měřena počtem různých souborů otisků prstů na daných stránkách (DuBois 1963). Analýza odpadků byla s úspěchem použita pro analýzu vzorců spotřeby alkoholu. Analýza nápisů ve veřejných záchodcích byla často použita ve studiu lidské sexuality, mimo jiné i v klasické Kinseyově studii (Kinsey et. al 1953).

Nejčastěji se však setkáme s analýzou psaných záznamů. Nikdo v sociálních vědách asi nepochybuje o užitečnosti sčítání lidu a statistických ročenek. Méně automaticky si uvědomíme, že máme k dispozici podobné údaje i z dávné minulosti, jako třeba Berní role.

Je zřejmé, že některé úřední záznamy mohou obsahovat systematické zkreslení. Nemáme zde na mysli jen propagandistické zkreslování dat, ale i zkreslení vyvolané různou metodologií použitou pro různé záznamy a různými kulturními vlivy. Kupř. se zdá, že poměrně vysoké číslo sebevražd, uváděné ve statistikách skandinávských zemí, je alespoň částečně funkcí kulturních rozdílů. Sebevražda v těchto zemích není spojena s tak silným negativním stigmatem jako v Anglii nebo severní Americe. Zde lékaři mají silnou tendenci s ohledem na přežívající rodinu - je-li to jen trochu možné - hlásit "náhodné úmrtí" a ne sebevraždu.

V podstatě jakýkoliv psaný materiál je potenciálním zdrojem sociologické informace. Nemí proto divu, že byla vytvořena speciální technika pro analyzování obsahu sdělení:

Obsahová analýza

je kvantitativní, objektivní analýza sdělení jakéhokoli druhu. Obsahová analýza se může zabývat právě tak obsahem sdělení, jako jeho formou, autorem i adresátem takového sdělení.

Sféra uplatnění obsahové analýzy je nesmírně široká. Může být použita pro srovnání, jak objektivně různé masové sdělovací prostředky referují o určitých událostech. Obsahová analýza byla často použita pro identifikaci autora. V notoricky se vracející diskusi obsahová analýza spočívající na rozboru jazykových elementů znovu potvrdila, že Shakespeare byl opravdu Shakespeare a ne Bacon. Obsahová analýza je běžně používána pro objektivní určení obtížnosti textu pro čtenáře. Může být použita nejen pro definování, ale i pro odhalení skrytých úmyslů sdělovatele. Obsahová analýza byla použita pro rozlišení mezi autentickými dopisy sebevrahů a simulovanými dopisy, psanými těmi, kteří sebevraždu opravdu nezamýšleli. (Ogilvie, Stone a Shneidman 1986). Obsahová analýza má i uplatnění uvnitř jiných výzkumných technik. Může být použita kupř. pro zpracování dlouhých otevřených otázek a je i důležitým nástrojem pro organizování záznamů získaných kvalitativními postupy.

Typickou doménou pro aplikaci obsahové analýzy je studium trendů na různých úrovních sociálního vývoje. Kupř. Naisbittův bestseller *Megatrends* (1982) se pokusil definovat hlavní trendové změny v současných Spojených Státech. Východiskem pro tuto studii byla obsahová analýza více než šesti tisíc lokálních novin. V tomhle výčtu bychom mohli pokračovat ještě dlouho.

A jak se to dělá? Logika této analýzy je velmi přímočará. Organizačně obsahová analýza sleduje stejné logické schéma jako každý jiný kvantitativní výzkum. I zde budou východiskem pracovní hypotézy. Ty nám pomohou racionálně rozhodnout o populaci a vzorku.

A protože už slyšíme brumlat našeho Dr. Watsona někde v pozadí, podotkněme, že populace zde není soubor lidí, ale soubor sdělení. Je-li objem těchto sdělení nezvládnutelně veliký, je samozřejmé, že jednotky, které podrobíme analýze, nemohou být vybrány nazdařbůh, ale podle pravidel konstrukce vzorku, tak, jak jsme to diskutovali v kapitole 5. Jenom si zde připomeňme, že musíme být obezřelí při použití systematického výběru. Řekněme, že bychom studovali noviny. Kdyby zvolený krok byl násobkem sedmi, všechny vybrané výtisky by byly z téhož dne v týdnu, a kdyby to byla neděle, naše výsledky by byly obzvláště zkreslené.

Ovšem, nejdůležitější funkce pracovních hypotéz je jinde: Obsahová analýza je definována jako **objektivní** metoda analýzy sdělení. To znamená, že plán analýzy musí být takový, že budou-li dva nebo více výzkumníků nezávisle analyzovat stejný materiál, musí dojít k shodným výsledkům. Tedy operační definice musí být velice jasné, jednoznačné a někdy i dosti podrobné. Konstrukce dobrých kategorií, do kterých bude obsah sdělení kódován, je asi nejcitlivější operací v procesu obsahové analýzy.

Obsahová analýza je dále definována jako **kvantitativní** metoda. Součástí projektu pro obsahovou analýzu musí být definice kvantitativních jednotek, ve kterých bude měřen rozsah sdělení, který patří do určité kategorie. Tyto kvantitativní jednotky bývají definovány na dvou úrovních:

(1) **záznamové jednotky**, ve kterých opravdu měříme rozsah, a

(2) **kontextuální jednotky**, které potřebujeme tehdy, kdy záznamové jednotky jsou poměrně malé a izolovaný obsah záznamové jednotky by mohl být zařazen do nesprávné kategorie. Kupř. když záznamovou jednotkou je věta, ironické tvrzení ("A Brutus jistě ctihodný je muž") by bylo kategorizováno jako chvála. Kontextuální jednotka je rozsahem širší než záznamová a je východiskem pro kategorizaci.

Jednotky měření existují v celé řadě forem. Podívejme se na ně podrobněji. Následující tabulka podává příklady záznamových jednotek v několika z možných přístupů.

Typ jednotky	Příklady
Jednotky definované rozsahem:	slovo, tvrzení, věta, řádek, odstavec, článek, kapitola, délka sloupce v centimetrech, pro televizi a filmy trvání v minutách atd.
Zdroje, autority:	citované zdroje informace, jako tiskové agentury; autority, jichž se sdělení dovolává a pod.
Námět, téma:	problémy zdůrazňované politickou stranou v předvolební kampani; zápletky v románu, povídce, filmu, dramatu; geografická lokalizace děje;
Hrdina:	osoby objevující se ve sdělení; hrdinové fiktivních děl atd.

Tohle opravdu nezní složité, ale praxe může být někdy komplikovaná. Chuťli bychom třeba zjistit, zda se české a slovenské noviny liší v roce 1991 v tom, jak intenzivně je v nich referováno o separatistických hnutích v Evropě a jinde ve světě. Řekněme, že nám šlo jenom o to, kolik pozornosti je věnováno tomuto tématu, ne o postoje k těmto hnutím, pokud je noviny vyjadřují. Rozhodli jsme se, že do naší populace zařadíme jenom deníky, které jsou pravidelně distribuovány alespoň v celé jedné z obou federálních republik. Za rok by mohly tyto noviny představovat takový objem informace, který bychom nemohli z časových důvodů zvládnout, a bylo by nutné vytvořit vzorek. Konstruovat pravděpodobnostní vzorek pro každé noviny zvlášť by mohlo být riskantní: pro některé noviny bychom mohli náhodně zvolit třeba den, kdy chorvatskému kandidátovi bylo zabráněno nastoupit do pozice prezidenta a pro jiné noviny bychom vybrali den, kdy se v oblasti separatistických hnutí neudálo nic důležitého. Lepší by bylo vytvořit náhodný vzorek dat a analyzovat všechny noviny z naší populace publikované ve vybraný den.

Nejjednodušší by bylo zvolit jako záznamovou jednotku článek. To by podstatně zvýšilo produktivitu naší analýzy, ale malý sloupeček by měl stejnou váhu jako půlstránkový článek. Bylo by proto výhodné doplnit naše měření další, podrobnější jednotkou rozsahu. Poměrně rychlé výsledky nám dá měření rozsahu článku v délce sloupců v centimetrech. Stačí připravit jednoduchou tabulku, která nám umožní kontrolovat pro šířku sloupce a velikost písma

a převést konkrétní výsledky na normalizované jednotky. Tak třeba 8 cm sloupce novin a se rovná 6 cm normalizovaného sloupce.

Cvičení 7.4.

V naší analýze bychom mohli dostat třeba tyto výsledky: Zatímco noviny A věnovaly naší problematice 360 cm sloupců, noviny B jenom 200 cm. Můžeme z toho usoudit, že noviny A skutečně věnují separatistickým hnutím více pozornosti, než noviny B?

Téměř bez výhrad bychom měli sledovat následující pravidlo: Srovnáváme-li kvantitu mezi dvěma sděleními, vyjádřením této kvantitativní jednotky nestačí a musíme je doplnit informací, jakou proporcí z celého zdroje daná kvantita představuje. To je zvláště důležité při mezinárodním srovnávacím výzkumu: typické americké víkendové vydání novin může vážit asi tak půl kila.

Ale i pak srovnání může být zavádějící. Je rozdíl mezi článkem na titulním listě a článkem skrytým někde uvnitř, mezi inzeráty. Závažnost sdělení může být indikována typografickou úpravou, přítomností fotografií, v rozhlasu a televizi zvukovými efekty atd. Někdy je prostě třeba doplňovat informaci o rozsahu také záznamem o existenci takových atributů.

Pro analýzu fiktivních výtvorů běžné kvantitativní jednotky často nestačí. Před časem jsme se studenty v mém kursu vypracovali projekt obsahové analýzy, která by mohla odpovědět, zda změnena pozice žen v americké ekonomické struktuře a rapidně sílící feministické hnutí měly vliv na smýšlení širokých vrstev a zda se to také odráží na obsahu Harlequin Romances. To je typická braková literatura pro ženy, nesmírně populární. Každý rok jsou v těchto edicích publikovány stovky titulů.

Dr. Watson se horlivě hlásí:

Proč pro tenhle účel nevybrat skutečnou literaturu? Ta přece jen zrcadlí skutečnost mnohem hlouběji a pravdivěji? Proč vybrat brak, který si neklade žádná estetická kritéria?

Vy už asi víte, že odpověď je zcela elementární. Cílem výzkumu tohoto typu není sdělení samo, ale **adresát**. Edice jako Harlequin Romance si neklade jiné cíle, než maximalizovat prodej jednotlivých titulů. Obchodní úspěch této velice masové edice je důkazem, že autoři a zejména editoři mají velice dobrou představu o tom, co masový čtenář vyžaduje. Čili pro výzkum adresáta je brak tohoto typu ideálním médiem.

Výzkum zaměřený na sociální změnu vyžaduje srovnání. Pro nás účel by bylo asi neekonomičtější vybrat jeden náhodný vzorek ze svazků této edice publikovaných v roce 1981 a druhý vzorek z knih publikovaných 1991. Daleko obtížnější by bylo operacionalizovat sociální změny v hodnotách. Jistě by bylo významné studovat kupř. změny ve vzorcích komunikace mezi hlavním mužským a ženským hrdinou, kategorizovat je třeba v dimenzích dominance a submisivnosti, aktivity a pasivity v tomto vztahu a pod. V tom případě by bylo nutno použít motiv, téma, jako záznamovou jednotku. To je pak z hlediska reliability klasifikace velice obtížné. Nebo by bylo možno z těchto hledisek analyzovat dialogy obou hrdinů. Záznamovou jednotkou by tu byla pravděpodobně věta, kontextuální jednotkou třeba odstavec. Operacionalizace by zde byla snazší a reliabilnější, ale pracná. Nejlepší by pravděpodobně bylo vytvořit jakési slovníky nebo podrobné příklady agresivních frází, submisivních frází atd. v obou zmíněných postupech by sama analýza byla časově velice náročná. Na analýze jediného svazku bychom museli strávit řadu hodin. Výzkum tohoto typu by byl jistě významný, ale po mnoha stech, ne-li tisících hodin bychom mohli zjistit, že žádné změny v Harlequin Romances v posledních deseti letech nastaly.

Z těchto důvodů bylo třeba zvolit jiný postup. Obsah těchto knih je velice jednoduchý. ON je pilot, majitel plantáže v nějakém velice exotickém místě, vynálezce, majitel historické sklárny na benátském Muranu a držitel staletí starého tajného receptu na výrobu muránského skla nebo lékař (V tomto případě to bude téměř vždy věhlasný chirurg, a velice často holandský věhlasný chirurg. Proč holandský, nevím, ale je to empirický fakt.) Škála povolání mužských hrdinů je široká, ale vždy to jsou povolání velice romantická a prestižní. Ještě jsme neslyšeli o tom, že by hrdinou byl sociolog.

ONA je téměř vždy sirotek. Její rodiče zahynuli (a) při železničním neštěstí, nebo (b) při letecké katastrofě, nebo (c) při autonehodě. Její povolání spadá nejčastěji do jedné z následujících kategorií: (a) společnice staré, zámožné dámy, (b) učitelka, (c) diplomovaná sestra, (d) její povolání není zmíněno. Zápletka je dojemně prostoučká. ONA miluje JEHO,

ale ONA netuší, že pod drsnou skořápkou JEHO chování se skrývá milující srdce. ON ji pozve, jako svoji nejzručnější asistentku na operačním sále sebou do Holandska a ubytuje ji u své staříčké maminky. Zde se vynoří tmavovlasá cizinka, které se ON přespříliš věnuje. Několik stran před koncem se ukáže, že tato cizinka je (a) jeho sestra, nebo (b) zloduška, kterou ON už dávno odhalil. V posledním odstavci ji, chvějící se, sevře do své mužné náruče a zašeptá do jejích plavých vlasů: "Vy pošetilý blázníku, já vás miloval od prvního okamžiku."

Pokud se dosti dramatické změny v pozici žen v socio-ekonomické struktuře opravdu odrážejí ve vědomí průměrného ženského člena americké nižší střední třídy, mělo by se to odrážet na socio-ekonomickém statusu fiktivních hrdinů tohoto druhu literatury. Kdyby byly následující pracovní hypotézy potvrzeny obsahovou analýzou, potvrdily by, že změny v sociální skutečnosti **nejsou** odráženy v obsahu Harlequin Romances:

- Povolání hrdinky se omezuje na typicky ženská povolání.
- Počet povolání ženských hrdinů je mnohem nižší, než škála povolání připisovaná mužským hrdinům.
- Status povolání mužského hrdiny je vždycky významně vyšší než status povolání hrdinky.

Je zřejmé, že pro testování takovýchto hypotéz použijeme jako záznamovou jednotku "hrdinu" a že budeme používat jenom dvě proměnné, povolání hrdiny a povolání hrdinky. s použitím standardních škál prestiže povolání by bylo snadné, transformovat povolání do číselných hodnot. Produktivita takové analýzy by byla značná. Podle naší zkušenosti bylo možné vyhodnotit po určité době zázviku 4 - 6 svazků za hodinu.

V našem miniaturním výzkumu, provedeném na miniaturním a zcela nereprezentativním vzorku se ukázalo, že prvé dvě z hypotéz mohly být zamítnuty. Zdá se tedy, že ani harlekýnské romance nemohou zcela ignorovat sociální změny. Ale i kdyby naše výsledky byly opravdu reprezentativní, týkají se jenom malé části problému. Neřekly by nám mnoho o zápletku a v posledním odstavci by ji ON opět sevřel do své mužné náruče a zašeptal do jejích plavých vlasů: "Vy pošetilý blázníku, já vás miloval od prvního okamžiku." Jediný rozdíl by byl v tom, že by šeptal do plavých vlasů slibné teoretické fyziky. Abychom pronikli hlouběji do problému, museli bychom použít některý z mnohem pracnějších postupů, zmíněných na začátku naší diskuse o Harlequin Romances.

Studium dokumentů obecně a obsahová analýza zvláště jsou jedinečným nástrojem analýzy a pochopení společenských změn. Jsem si jist, že zatímco píší v Torontu tyto řádky, někde u nás někdo srovnává hodnoty pražského jara s hodnotami sametové revoluce tak, jak se odrazily v jazyce masových medií. Někdo jiný třeba studuje, jak určité historické události a historické postavy mizely a opět se objevovaly v několika posledních desetiletích v učebnicích historie pro naše střední školy. Studium změn v profilu našich novin v posledních několika letech, citované autority v profesionálním tisku, zdroje informací o cizině dnes a před třemi lety, to jsou jen namátkově zmíněná témata z mnoha a mnoha desítek problémů z naší sociální skutečnosti, ke kterým by obsahová analýza byla nejvhodnějším klíčem.

Obsahová analýza je jednou z nejproduktivnějších mezi ostatními technikami sběru informací. Je daleko méně nákladná než kterákoliv z jiných technik, dá se často zvládnout v malém pracovním týmu a někdy i jednotlivcem. Zdaleka však ne vždy, zejména, když je materiál, který má být analyzován, rozsáhlý, zvolený vzorek velký a záznamové jednotky malé. Víme o případu studenta, který musel čekat, až v Pánu zesne jeho profesor. Ten profesor byl vyhlášený teoretik, ale jeho představy o realitě empirického výzkumu byly spíše mlhavé a naléhal tedy, aby tento student použil obsahovou analýzu takovým způsobem, kde jenom hrubá analýza by vyžadovala několikaletou práci početné výzkumné skupiny. Jistě, stalo se to ještě před epochou počítačů, ale počítač může číst data jen v určité formě. Vstup rozsáhlejších materiálů to jest, přepsání celého textu do počítače, je neúnosně nákladné. Určitou naději nám slibuje použití scannerů, optických snímačů textu a grafiky. Jejich kvalita rychle roste a ceny rychle klesají. Největší překážkou je kvalita ORC, programu, který přeloží grafické obrazy písmen zachycených snímačem do jejich reprezentace v ASCII kódu. Jenom pak mohou být tyto texty analyzovány počítačem. Kvalita těchto programů je dosti neuspokojivá, jsou schopny rozeznat jen omezený počet typů a velikosti písem a produkují mnoho chyb. Teprve v těchto týdnech (jaro 1991) odborný tisk označuje některé ohlášené ORC programy za průmyslově použitelné. A až jejich cena klesne, bude snad i jednotlivec schopen využít počítače pro obsahovou analýzu. O počítačové analýze textu si řekneme něco více v souvislosti s kvalitativním výzkumem.

Kdybyste si zatím chtěli přečíst více o obsahové analýze, můžeme vám doporučit malou, ale chytrou knížku Klause Krippendorfa (1981).

Sekundární analýza dat

Vlastně jsme vám před chvílí lhali. Existuje ještě jedna možnost, jak získat data ještě daleko levněji, než obsahovou analýzou. Ne vždycky, ale častěji, než bychom očekávali, mohla být data, která potřebujeme, už někdy někde někým sebrána. Více a více institucí zřizuje archivy dat. To není jen sbírka zpráv a výzkumných dat, ale původní data, tak jak byla sebrána, zakódována a uložena ve formě, kterou počítač může přímo číst. Co více, tato data jsou většinou dostupná každému zájemci. Ten si někdy musí vyžádat svolení původního autora, ale často je archiv vydá zájemci na požádání a za cenu materiálu (disků, pásek), na kterých jsou data přepokopována. S výjimkou dat shromážděných komerčními organizacemi jsou tedy tato data zadarmo.

Dr. Watson:

To je všechno krásné, ale co budu dělat s daty z nějakého jiného výzkumu, na jiné téma a provedeném na jiné populaci. Ostatně tato data byla již zpracována původními autory.

Náš přítel může mít pravdu, přinejmenším, když hovoří o populaci. Pro některé problémy je definice populace relativně flexibilní; některé tvrzení o sociálních změnách v České republice může být právě tak dobře testováno v Západočeském jako v Severočeském kraji a pro testování některých teoretických hypotéz může být volba populace do jisté míry flexibilní. Ale jedná-li se o aplikovaný výzkum, který má být podkladem pro nějakou sociální intervenci, definice je dána. Ovšem velká většina výzkumů má tendenci volit obdobné populace: dospělé obyvatelstvo hlavního města, voliče, středoškolské studenty atd. Hlavně je dobře, že se Dr. Watson mýlí v ostatních bodech, zejména v tom, že data v archivech již byla zpracována. **Každý výzkum testuje jen omezený soubor hypotéz a tyto testy představují jen omezenou množinu sociologicky relevantních kombinací sebraných proměnných. V každém výzkumu je využita jen část užitečné informace, která byla v datech nashromážděna.**

Omezuje-li se náš výzkumný problém na poměrně malý počet proměnných a máme-li trochu štěstí (a ovšem, přístup do archivu dat), máme naději, že data, která potřebujeme, už někdo

pro nás shromáždil. Jsme si jisti, že nyní, kdy se počítače stávají běžnou součástí našeho života, "data banks" porostou rychle i u nás.

7.6. Na co jsme nezapomněli

V zajímavé a rozlehlé oblasti sběru dat je mnoho toho, o čem jsme se ani slovem nezmínili. Do naší malé knížky se vejde jenom zlomek. Chtěli jsme však v něm ukázat principy logických problémů, se kterými se v této oblasti setkáváme. Ty dobrodružné povahy, které by chtěly vědět více, naleznou řadu relevantních titulů v naší bibliografii.

Řešení úkolů z kapitoly 7.

Cvičení 7.1.
Záznamový arch je dokument určený výhradně pro tazatele, respondent nemá tento arch číst a tazatel přirozeně ví, že nemá zaznamenat respondentovo jméno, nemá pro to na formuláři žádnou rubriku. Ten velký červený nápis je poselství pro respondenta, který se přirozeně bude snažit nahlédnout do dokumentu a zahlédnutý nápis ho ujistí o anonymitě výzkumu.

Cvičení 7.2.
Tento postup by ovšem plně anuloval zkreslení vyvolané haló-efektem, ale působil by psychologicky na většinu respondentů. Mohli by si připadat jako při křížovém výsledku nebo by se mohli cítit jako objekty jakési absurdní hry. Otázky musí sledovat nějakou, třeba i jen velice povrchní, logiku.

Cvičení 7.4.
Odpověď už asi znáte. Otázky kódované stejným směrem by zvýšily pravděpodobnost stereotypních, mechanických odpovědí, zvýšily by pravděpodobnost "response-setu". Pokud bychom z nějakého důvodu potřebovali sumarizovat pozitivní/negativní hodnocení, je velice snadné sebraná data překódovat. Stačí kratičká instrukce počítači, a ten změní kód pro všechna pozorování ve zlomku vteřiny.

Cvičení 7.5.
Noviny se mohou lišit svým rozsahem. Noviny A mohou mít 16 stránek a noviny B jen 4, a tak noviny B věnují danému tématu **relativně** daleko vyšší pozornost, než noviny A, které věnovaly této tématice více řádků.